

Letopis na cestě ke kronice

Počátky beletrizace analistického textu

ALENA M. ČERNÁ

Se vzpomínkou na Jaroslava Kolára

Jednou z nejpozoruhodnějších památek středověké a raně novověké dějepisné literatury¹ je rozsáhlý soubor více než třiceti textů označovaných jako *Staré letopisy české* (dále SLČ). Tyto převážně česky psané texty vznikaly v rozmezí poloviny 15. až začátku 17. století a s postupem času se rozšiřovaly nejen o záznamy nových událostí, ale i rozvíjením zpráv v letopisech již obsažených. SLČ poskytují mnohem více informací než jen údaje o historickém vývoji českých zemí a území přilehlých. *Staré letopisy* vytvářejí materiálovou bázi mimo jiné pro výzkum filologický. Například jazykovědná bohemistika má ve sbírce letopisů před sebou zajímavý jev poměrně dlouhodobě se rozvíjejícího textu, který obsahuje chronologicky různé vrstvy jazykového vývoje, jejichž zachování či nivelizace je do velké míry v rukou opisovače a zároveň i tvůrce textu. Současně s rozšiřováním obsahu letopisů a narůstáním jejich rozsahu se postupně stírá i jejich původní analistický charakter.

Středověký historický žánr *analů* je charakterizován jako chronologický soupis stručných, informativních a přehledných zpráv o pozoruhodných událostech vztahujících se k jednotlivým rokům.² Jednou z předností letopisného žánru je jeho neuzavřenost,³ tj. možnost jednoduchého rozšiřování letopisů zařazováním nových zpráv, a tím i aktualizace výsledného textu, jež je způsobena výstavbovou koncepcí závislou jen na chronologickém sledu. Stejně jako ostatní středověké žánry i analý

1) Přehled o historiografické literatuře tohoto období přináší např. František KUTNAR, *Přehledné dějiny českého dějepiscetví I*, Praha 1973, s. 13–36, 51–64.

2) Dagmar Mocná, Josef Peterka a kol., *Encyklopedie literárních žánrů*, Praha – Litomyšl 2004, s. 16 (autor hesla Petr ČORNEJ).

3) Tamtéž.

podléhají modifikacím.⁴ Původně analistické texty začínají proměňovat své funkce i svou formu a postupně vytvářejí útvar již neodpovídající modelovému letopisu popsanému výše, ale spíše *kronice*, která v pozdním středověku představuje nejrozšířenější žánr s dějepisným (ale i s jiným) obsahem.⁵ Kroniku spojuje s letopisy především rys chronologického řazení (po jednotlivých letech), je však rozsáhlejší a informace vztahující se k jednotlivým letům jsou rozvinutější, často obsahují tematické odbočky ústící až v samostatné příběhy.⁶ Charakter těchto vložených pasáží či příběhů rozvíjejících základní kompozici bývá čtenářsky lákavý: informuje o zajímavostech, přitahuje čtenářovu pozornost, můžeme tedy hovořit i o zábavné funkci, která do dějepisné literatury postupně proniká. Nežřídka jsou kroniky dílem jednoho, známého tvůrce, kdežto letopisy mívají zpravidla autora anonymního, a často je autorů více. Nejvýraznější funkcí letopisů i kronik je funkce informativní, avšak vždy je přítomna i funkce didaktická, která přinejmenším ovlivňuje výběr poskytovaných informací. Sepisování dějepisných textů je obecně vedeno nejen snahou zpravovat čtenáře o minulých dějích, ale rovněž ho nabádá, aby se nechal těmito informacemi ovlivnit, aby se z nich na základě dobrých a špatných příkladů poučil.

Postupnou modifikací žánrů⁷ a jejich základních funkcí je zasažena i kolekce SLČ. Funkce nejstarších textů SLČ jsou jistě ovlivněny i bouřlivým průběhem husitské revoluce a jejího doznívání. Funkci informativní a didaktickou začíná doplňovat i funkce axiologická, neboť postupně vzniká nezbytný časový odstup, čímž se otevírá prostor pro orientaci autora v proběhlých událostech a dopadech, které měly na pozdější dobu. Funkce útvarů spoluurčují jejich formu: zatímco v textech zachycujících nejstarší vrstvu SLČ, tj. např. v textech *A* a *a*,⁸ shledáváme až na výjimky (např. líčení bitvy u Domažlic v roce 1431) strohou formu stručných analistických záznamů, v textech ze sklonku 15. století jsou patrné nejen tematické digrese

4) Zdeněk BENEŠ, *Historický text a historická kultura*, Praha 1995, s. 93, píše o zrodu a zániku žánru: „...žánr se nejprve postupně konstituuje, vyděluje se ze stávajícího genologického systému. Během tohoto procesu také pozvolna nabývá svých charakteristických rysů. A na jeho konci se tak setkáváme s pevně určeným a do systému vřazeným žánrem. Tímto okamžikem ale začíná etapa jeho postupného rozkladu. Žánr se „štepí“ na další nově vznikající žánry, anebo se zcela transformuje a jako svébytná jednotka žánrového systému mizí.“ Ve skutečnosti však žánr nemizí, nezaniká, jen je reprezentován jiným literárním dílem.

5) Srov. např. Milan KOPECKÝ, „Kronika“ a „historie“ jako literární žánry epochy renesance, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity D 27, 1980, s. 59, též Joachim KNAPE, „Historie“ in *Mittelalter und früher Neuzeit. Begriffs- und gattungsgeschichtliche Untersuchungen im interdisziplinären Kontext*, Baden-Baden 1984. – V dobové české literatuře pojmenovávací váhání u označení literárních útvarů projevuje i Daniel ADAM z VELESŤAVÍNA, *Nomenclator quadrilinguis*, Praha 1598, který za latinský výraz *annales* uvádí v souladu se dvěma německými výrazy (*Iarbücher*, *Chronick*) dva české ekvivalenty – *letopisy*, *kronika* (fol. K6v). Za latinské *historia* pak užívá rovněž dva české názvy: *historia*, *kronika* (v německé části *Geschicht*, *histori*, fol. H5r).

6) V odborné historiografické literatuře se užívá termínu *relace*; česká literární historie (např. J. Hrabák) pak chápe relaci jako nový, samostatný žánr husitské literatury.

7) M. KOPECKÝ, „Kronika“ a „historie“, s. 56, v této souvislosti hovoří nikoliv o modifikaci, nýbrž o překrývání žánrů.

8) Text *A* (též Kapitulní) je uložen v Kapitulní knihovně Archivu Pražského hradu v Praze pod signaturou H VI/3, text *a* (v akademickém Výboru z české literatury doby husitské II/2, Praha 1964, značen jako *A1*) v Knihovně Národního muzea v Praze pod signaturou IV E 29.

rozšiřující původní záznamy, ale mění se i stylový charakter textu. V některých lze spatřovat rysy beletrizace, které text ovlivňují vzhledem k jeho nové funkci – zábavné.⁹ Funkční synkretismus je další novou vlastností historiografických textů pozdního středověku a především období následujícího. Jaroslav Kolár oprávněně považuje tyto projevy za počátek procesu, který později, v 16. století, dospěje k paralelní beletrizaci historie a historizaci beletrie.¹⁰ Prolínání historické a zábavné literatury v pozdním středověku a raném novověku potvrzuje i častý výskyt výrazů *kronika* a *historie*¹¹ v titulech děl patřících spíše do umělecké než do věcné literatury.¹² Poznámka Milana Kopeckého, že beletrizování historických událostí probíhalo již od Kosmy přes tak řečeného Dalimila a vrcholilo v Hájkově kronice,¹³ je relevantní, avšak je vhodné připomenout, že tento rys je v nejstarší literatuře informující o dějinách často přítomen z tvůrčího hlediska neúmyslně a vyplývá z charakteru tohoto typu literatury.

Beletrizací rozumíme proces, kdy se do textu s převažující jinou funkcí než zábavnou a estetickou (tj. do věcné literatury) zařazují prvky vlastní beletrie. Pojmosloví není v této problematice jednotně ustáleno, někteří autoři užívají místo termínu *beletrizace* výrazů *fabulační rozvíjení*, *epizace* atp. Proces beletrizace je v souladu s postupnou proměnou analistické žánrové formy ve formu kroniky a je nepochybně ovlivněn též změnou funkčního rozpětí historiografického textu. *Staré letopisy české* bývají uváděny jako příklad textu podléhajícího postupné změně žánrové formy a s tím související beletrizaci. Při tom tvrzení jsou však příkladem jmenovány především texty, které se hlásí k tzv. druhé (pražské) redakci.¹⁴ Náš výzkum ale prvky beletrizace dokládá i v textech zachovávaných nejstarší vrstvou SLČ. Zajímavý z tohoto pohledu je jeden z textů první redakce východočeské genetické větve, text *B*. Z hlediska následujícího příspěvku je příznačné, že text *B* nese v rukopise nadpis *Kronika česká ode tří sta let*.¹⁵

Dosud nepublikovaný text *B* je uložen pod signaturou II F 8 v Knihovně Národního muzea v Praze. Obsahuje jej tzv. Pinvičkův (nebo Zebererův) sborník,¹⁶ který

9) Srov. též Petr ČORNEJ, *Staré letopisy české ve vývoji české pozdně středověké historiografie*, in: AUC – Philosophica et historica 1, 1988 (= Problémy dějin historiografie IV), s. 33–59, zvl. s. 36–37.

10) Jaroslav KOLÁR, *K transformaci středověkého žánrového systému v literatuře husitské doby*, in: Týž, *Návraty bez konce*, Brno 1999, s. 40–41.

11) K rozdílu těchto dvou žánrů M. KOPECKÝ, „Kronika“ a „historie“, s. 51–60.

12) Jaroslav KOLÁR, *K typologii české historické prózy z období humanismu*, in: Týž, *Návraty bez konce*, Brno 1999, s. 198.

13) Viz Milan KOPECKÝ, *Poznámky k vývoji české historické beletrie předobrozenecké*, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity D 14, 1967, s. 52.

14) Srov. předmluva Petra ČORNEJE k edici *Staré letopisy české. Texty nejstarší vrstvy*, edd. Alena M. Černá – Petr Čornej – Markéta Klosová, Praha 2003, s. XXV.

15) Formulace *ode tří sta let* je poněkud neprůhledná a vztahuje se zřejmě ke 14. století (tedy k letům 1300 a dále), o jehož událostech začíná informovat. – O textech východočeské redakce srov. Jaroslav ŠŮLA, *Staré letopisy české XV. století a jejich královéhradecká větev*, Sborník Národního muzea v Praze C 20, 1975, č. 2, s. 37–68, příp. Týž, *Staré letopisy české XV. století a jejich královéhradecká větev*, in: Od Jana Žižky k Poděbradům. Hradec Králové, Lupus 2006, s. 121–154 (nepatrně upravená a doplněná verze statí otištěných ve Sborníku Národního muzea).

16) Srov. František Michálek BARTOŠ, *Soupis rukopisů Národního muzea v Praze I*, Praha 1926, s. 89–90.

je až na výjimky sepsán písařem Janem z Domažlic, řečeným Pinvička.¹⁷ Text *B* však zapsal na fol. 192r–207r¹⁸ jiný písař a zápis pochází z poslední čtvrtiny 15. století, z doby po roce 1475.¹⁹ Nedlouhý text *B* zachycuje záznamy k letům 1378–1461. Příslušný písař nebyl příliš dbalý své práce, rukopis je psán čitelným, avšak neúpravným písmem (bastardou) a obsahuje řadu písařských chyb (vynechání písmen, slov, zapsání slov dvakrát) a množství škrťů; leckdy došlo ke zkomolení zápisu. Stav jazyka (především hláskosloví a morfologie) odpovídá konci 15. století. Text *B* se v typu podávaných informací v zásadě neliší od jiných letopisů – informuje o událostech, které mají vliv na život v království, tj. o narození a úmrtí významných a vlivných osob, o bitvách a válkách, o politických jednáních, o proviněních a trestech vůdčích osobností i obyčejných lidí a také o morové ráně, o nepříznivých povětrnostních podmínkách a o zvláštních astronomických jevech, které varovaly před zlou budoucností.

Beletrizace textu se projevuje již v rovině výstavby textu, kdy je narušován základní kompoziční rys análů, tj. chronologicky řazené stručné informace, vkládáním popisu zajímavých událostí či podrobností²⁰ nemajících větší vliv na život jednotlivce či společnosti (a). Kompozice je dále ovlivněna vstupem autorského komentáře do textu s projevy hodnocení popisovaných událostí (b). Beletristické prvky jsou výrazně patrné i v realizaci kompozičního postupu, tj. na stylu textu, zvláště na výběru pojmenování a typu větného vyjádření (c). Vzhledem k obtížnému a zřejmě nemožnému dešifrování vzájemných vztahů mezi dochovanými (a zvláště nedochovanými) texty SLČ nelze za tvůrce těchto beletrizačních postupů označit anonymního autora textu *B*, neboť nelze zjistit, co ve výsledném textu je přejímka z předlohy a co je výsledkem písařova/autorova samostatného úsilí.

Ad (a) Letopisy podávaly ve své původní podobě informace k jednotlivým rokům stručně a zpravidla v obdobné větné struktuře. Bývaly uvozeny slovy „*Léta xy*“, případně „*Léta téhož ...*“ Strukturně jednoduchá věta stačila k vyjádření základní informace – kdy se co stalo: *Léta M.CCC.LXXVIII. umřel Karel císař, v ten den před sv. Ondřejem* (192r);²¹ *Léta M.CCCC. ukázala se hvězda, kométa ocasatá* (192r). Každý záznam byl kladen na zvláštní řádek a leckdy jej ani nepřesahoval. Takovou strukturu má i začátek textu *B*, obsahující zprávy od smrti Karla IV. do počátku husitské revoluce, které tvořily preambuli tematického jádra letopisů a v této či podobné formě je obsahovaly i další texty SLČ hlásící se k nejstarší vrstvě. Teprve postupně (v textu *B* od zápisu k roku 1418) se začínají některé zprávy rozšiřovat co do rozsahu i co do podávaných informací. Přibývá údajů, které nemají takovou váhu a důležitost, jakou má „nosná“ informace, pro čtenáře

17) Digitalizovaná verze rukopisu je k dispozici na stránkách *Manuscriptoria* [on-line] <<http://www.manuscriptorium.com>>.

18) V Pinvičkově sborníku se nachází ještě další text SLČ – na fol. 188v–191r třetí písař zapsal text *X*.

19) Písař je obeznámen s úmrtím druhé manželky Jiřího z Poděbrad Johany z Rožmitálu v roce 1475.

20) M. КОРЕЦКÝ, „*Kronika*“ a „*historie*“, s. 56, tyto události charakterizuje jako „druhořadé, viděné z „žabí perspektivy““.

21) Následující citáty pocházejí z textu *B* SLČ.

nejdou nepostradatelné, avšak poutají jeho pozornost a vytvářejí obraz události barvitější a napínavější. Nelze však nezmínit, že údaje určující čas a (přesně) místo jsou základními stavebními prvky historiografického textu; přičinit některým z nich funkci beletrizační může být tedy sporné. Dle našeho soudu však detailní určení místa, kde se určitá událost odehrála, je zbytečné, a nese tedy další funkci než prostě informativní, soudíme, že beletrizační. Příkladem takové, podle našeho názoru, beletrizace detailem může být informace, že: *Lupáka Černín zabil v konopích* (194v). Informace, že tábořský hejtman Matěj Lupák zemřel roku 1423 v bitvě u Týnce nad Labem právě v konopném poli, je z historické perspektivy nadbytečná, nemá žádný vliv na další dění, avšak je zajímavá. Podobná informace o místě úmrtí je vzhledem k osobnosti, o níž se pojednává, ještě zajímavější, avšak faktický dopad opět má jen kulturně-historický a jinak žádný: *Léta téhož XXIII. o sv. Havle umřel bratr Žižka u Přibyslavě v drahách*²² (195r). Okolnosti smrti jsou zachyceny i při popisu stětí vzpurného šlechtice Heralta z Kunštátu, kdy se dozvídáme, že poprava se stala v noci, a že tedy bylo nutné při ní svítit:²³ *Téhož léta [1444]²⁴ v středu před sv. Bartolomějem pana Heralta stali v Brně v noci při pochodních* (200r). Podobně doplňkový je údaj o vystřelení kněze z *praku*²⁵ obsažený v této zprávě: *Léta M.CCCC.XXV. po Vánociach o masopustě dobyvali [táborité] Zachrašťan, Chlumce, Hořiněvsí, Holohlav (kněze Sovu z praku vrhli), Litomyšle, Rychmberku, Lamšperku, Slaného* (195r). Písař tuto informaci uvedl, i když narušila větnou stavbu s několikanásobným větným členem (pro přesnost uvádíme, že závorky v citátu jsou doplněny editorem, originální předloha neobsahuje žádný interpunkční signál začlenění informace o osudu holohlavského faráře). Informace o Sovovi snad není z historického pohledu důležitá, je však ohromující a skýtá prostor pro hodnocení bojovníků, kteří tento způsob exemplárního trestu užívali. O veselejších událostech spjatých se zimním pobytem panovníka Albrechta II. Habsburského ve Vratislavi informuje čtenáře tato zpráva: [1438] *A tak král Albrecht vyjel z Prahy do Vratislavě. A tu byl přes masopust a strojil veselí s pannami a s paními a potom v pústě jel zase do Rakús přes Moravu* (199r). Ani toto doplnění o panovníkových radovánkách s ženami nepostrádá aspekt hodnotící. Dalším příkladem „nadbytečných“ informací může být např. výčet různých typů rázů, které se objevovaly na nehodnotných rakouských mincích: *Léta M.CCCC.LIX. byl veliký závdav²⁶ v lidu v Čechách mezi lidmi obecnými o ty peníze německé černé, neb sú jich byli tak mnoho nanesli do Čech z Rakús a z rozličnými rázy, ono se psy, s kočkami, s vidlami, s řebříky, s rohatinami. A kto by mohl vyčísti ty potvory,*²⁷

22) Tj. na pastvinách, nebo spíše na cestě k pastvinám vedoucí; novočeský význam lexikálních jednotek, které by mohly působit interpretační potíže, definujeme na základě dostupných slovníků staré češtiny (viz *Vokabulář webový, webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny* [on-line] <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>) a vlastních lexikografických schopností a zkušeností.

23) Noční poprava však měla své opodstatnění v tom, že nebylo žádoucí upozorňovat na mimořádně kruté potrestání Heralta za jeho pohrdání zemským soudem i za další delikty.

24) U citátů se v hranatých závorkách [] nachází editorem doplněný text.

25) Tj. z vrhacího stroje.

26) Tj. zástava, záloha.

27) Tj. zobrazení (tvorů); výraz *potvora* má zde negativní významové konotace.

kteříž byly na těch penězích naražovány (206r). Při popisu dobytí posádky rytíře Vaňka z Rachmanova (Mladvaňka) při jeho výpadu za hranici země v roce 1459, kdy Rakušané posádku nejprve lstí opili a poté zlikvidovali, si starý letopisec neodpustí přirovnání, že opilí vojáci leželi bez hnutí, jako v hrobě: *zpijí se tím vínem, že leželi potom jako v rově* (205v).

Podobných drobných vsuvek doplňujících nedůležitými či méně důležitými detaily hlavní informaci nalezneme v textu *B* více. Na některých místech nacházíme místo stručných poznámek košatěji a ve výsledném efektu barvitěji líčené události, které mají spád a jsou koncipovány dramaticky (scénicky), se smyslem pro závěrečné vyvrcholení děje. Takový postup je užit především u líčení bitev a jiných vojenských akcí: *Téhož léta L., ten týden před jarmarkem pan Jiřík zpráve, sebrav lid, i táhl do Míšně k mladšiemu na pomoc, kterýž válku vedl proti příteli a bratru svému staršímu, a tam byli až do sv. Havla, dobývající zámkuov, měst a tvrzí, hubíce a pálíce, i přitrhli k jednomu městu, k Kerovu, a hrad pevný nad ním, i trúbí vzhuro a jdú k šturmu a tu se tepú a střélejí a do přikopuov padají a do města vpadnú i ztepú lidu drahně a druhé zjímají a pána toho města jmú a do Prahy přinesú. A ten šurm stal se ve čtvrtek před sv. Havlem i navrátili se zase do Čech z Míšně a s velikú kořistí a zvonuov mnoho z Míšně přivezli a dobytka přihnali* (201v–202r). V krátkém odstavci je vylíčeno celé tažení do Saska v roce 1450. Proměny v akčnosti popisovaných událostí (sebral lid → táhl → zaútočil → vrátil se zpět) se odrážejí ve výběru morfologicko-syntaktických prostředků: od klidového préterita spojeného s kondenzačními přechodníkovými konstrukcemi vypravěč přechází ve vyprávěcí přítomný čas, přičemž jednotlivé výpovědi napojuje pouze spojkou *a*, která vyhovuje plynulému a zároveň gradovanému líčení událostí (*trúbí... a jdú k šturmu a tu se tepú a střélejí a do přikopuov padají...*). V závěru líčení přechází autor zpět do minulého času, čímž se dikce zklidňuje. Užití přítomného času pro líčení je častým a působivým stylistickým prostředkem, avšak v textu *B* je možné najít i další možnosti ozvláštňení stylu. V následujícím textu je velmi efektní užití synekdochy v popisu dvou husitských vojsk postupujících do bitvy proti sobě: *Léta téhož [1423] pan Diviš, vrátiv se z Moravy, pojav s sebu pražany, i táhl k Hradci a bratr Žižka vytáhl proti němu z města, i stal se boj tu, u Strauchova dvoru. A šla archa proti arše. A toho kněze, kterýž nesl archu božie s strany praské, Žižka zabil palcátem. A Diviš s svými ujel na Huoru a jiní utekú pryč* (194v).

Ad (b) O hodnotících aspektech textu *B* jsme se výše zmínili – jsou přítomny již ve výběru prezentovaných událostí. Hodnocení je v textu však obsaženo i přímo, v komentářích autora, a také ve výběru jazykových prostředků. Autor textu například hodnotícími adjektivy vyjadřuje politování nad skutečností, že v bitvách i mimo ně umírají mladí a silní lidé: *Léta M.CCCC.III. oběšen jest pan Zúl a s ním padesát jeho tovařišuv nad Prahú, krásných, mladých* (192r); *prvú neděli v puostě [1421] vytáhli z Chrudimě s vozy, s puškami, k klášteru sv. Jakuba u Stradova a tu šturmovali a zapálili klášter a tu jich zbito, a kteříž skákali se zdi, na XXVIII pacholkuov branných, silných* (193v); *a potom, dobyvše jeho [Roháče z Dubé], i oběsili sú jeho v ten pondělí po jarmarku [1437], s ním padesáte jeho tovařišuv, mladých a krásných*

*lidí*²⁸ (198v). Hodnotícími adjektivy oceňuje písař i jiné přednosti zemřelých – věhlas a statečnost (*Léta M.CCCC.LIX. v ten pondělí po sv. Havle umřel slovatný a statečný kněz Bedřich na Potštajně*.²⁹ 206v) či moudrost (*Téhož léta XLVIII. před Vánoci umřel mistr Priebram, veliký mudřec*. 201r). V jiných kontextech nalézáme hodnotící výrazy (zde substantiva) z opačného emočního spektra: opakovaně je užito výrazu *ukrutník* k označení radikálních válečníků, kteří nerespektují princip zástavy: *V ty dni před Vánoci [1423] Kolda, pan Hlaváč, Sálava, Trčka, Janek Holý přitáhli k Chocni a oni se jim zastaví*³⁰ *a tí ukrutníci udeří na ně i přemohú je i stepú Choceňských na LXX a město Choceň vyberú* (197r). V dalším citátu je *ukrutník* ještě položen na roveň druhému („synonymnímu“) víceslovnému pojmenování *protivník pravdy Boží*, čímž se negativní hodnocení stupňuje: *A pak po smrti králově [Václava IV.] protivníci pravdy božie pan Petr Konopický, Divůček a jiní ukrutníci brali lidi [po] polích a vozili je do Hory a prodávali a do šachet metalí a rozličné muky jim vymyšlovali* (192v). Opakování téhož hodnotícího výrazu s výsledným gradačním vyzněním se vyskytuje i v dokladu o listech krále Zikmunda, které měly napravit špatnou pověst Čechů přijímajících pod obojí: *Čechy očistiti, jakož sú je nevěrní Němci s těmi nevěrnými kněžimi protivnými nakazili* (197v). Adjektivum *nevěrný* má bohatou významovou strukturu, může znamenat mj. „bezvěrný“ nebo „chybně, nesprávně věřící, kacír“ ale i „zrádný“ či „falešný“. V každém případě se jedná o negativně vnímané lidské vlastnosti.³¹ Hodnocení pojmenováním, a to navíc v pleonastické konstrukci, je aplikováno na osobu samozvaného panovníka, tzv. stadického krále:³² *Léta M.CCC.XLV. po Velice noci některaký trlek*³³ *bláznivý seděl u Stadice pode křem Přemyslovým. A pravě, že „mám býti králem českým“, i jeli sú k němu panoše, rytieři a obecní lidé, dívíce se, co by to bylo* (200r).

Dalším výrazem, který prozrazuje autorův postoj k prezentovaným událostem, je substantivum *bratr*. Nejčastěji je tohoto výrazu užito se jménem hejtmana (*A potom v Květnú neděli [1421] bratr Žižka dobyl Chomutova a zbilo lidu na XXII set*. 193v; *Léta M.CCCC.XXIII. bratr Žižka porazil na sv. Jiří pana Čeňka a jiné pány u sv. Hotarta u Hořic*. 194v; *Léta téhož XXVIII. o sv. Havle umřel bratr Žižka u Příbyslavě* 195r ad.); dále se vyskytuje i plurálová forma pro označení husitského vojska a adjektivum vztahové (*Léta téhož [1431] sirotci táhli do Uher, a to bylo na podzim, přes tu vodu Váhu, i sebrali se na ně Uhři a udeřili na ně, i bylo mokré podzimie, v ten pátek před sv. Martinem, i zväzli bratři v blátě s vozy* 196v; *král [Zikmund], zapáliv Horu v úterý na středu [roku 1422], i utiekal před bratřimi a poražen jest u Brodu u Německého od bratřie ve čtvrtok po Božiem křtěni*. 194r; *Léta M.CCCC.XXI. po bratrském obdržení a dobývání měst vytrhli Slezané do země* 193v–194r ad.)

28) Formulace *mladí, krásní (lidé)* se však vyskytuje nejen v letopisech, ale i v jiné starší literatuře natolik často, že patří spíše než k aktualizaci textu ke konvenčním stylizačním prvkům.

29) Spojení *slovatný a statečný* se však nepochybně rovněž váže na původní stavovskou příslušnost Bedřicha ze Strážnice (*slovatný* je úřední označení panoše, *statečný* je součástí rytířské titulatury).

30) Tj. dají zástavu.

31) Srov. *Staročeský slovník*, s. v. *nevěrný*. Přístupný též ze stránek *Vokabuláře webového*.

32) Blíže Petr ČORNEJ – Milena BARTLOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české VI (1437–1526)*, Praha – Litomyšl 2007, s. 89–90.

33) Tj. blázen, hlupák.

Užití těchto výrazů pravděpodobně vystihuje autorovu názorovou příslušnost či alespoň akceptaci radikálního husitského křídla. Naopak královské vojsko je při obléhání Hradce Králové v roce 1437 zváno *cafúry*,³⁴ tedy pojmenováním s výraznou expresivitou: *A potom třetí neděli v pústě [1437], vidúci obec hradecká, že ne po švu páře, i shrne se v hromadu a k tomu, kohož mohli požití,³⁵ neb jim již chtěli cafúři nahlédati do sklepuov* (198r). Formulaci o *nahlížení do sklepů* lze patrně rovněž vykládat jako metaforické vyjádření, tedy beletrizující jazykový prostředek.

Z uvedených příkladů je patrné, že vypravěč (písař/autor) není nestranný, že popisovaný děj vnímá jako zainteresovaná osoba a že ve výběru jazykových prostředků zohledňuje svůj názor na zachycené události; probíhá zde tedy jistá subjektivizace textu s patrným hodnotícím aspektem. Kromě svého názoru bere v potaz i názor dalších „svědků“, o jejichž mínění se opírá. Tento rys rovněž není v modelových análech běžný. Když líčí příjezd přijatého a voleného českého krále Ladislava Pohrobka do Prahy, připouští, že lépe by tuto událost popsali očití svědci, čímž poněkud zpochybňuje svou vypravěčskou kompetenci: [1453] *A potom jel král Ladislav do Prahy v tu středu před svatým Šimonem a Judú, a tak praská města přijali sú ho s velikú ctí a s radostí, o tom lépe umějí praviti, kdož sú při tom byli a na to hleděli* (202rv). Nejlepším svědkem a vykladatelem události je však pro autora textu bůh: *Pak těchto klášteruov dobyli ty chvíle [1421], Sedlce, Vilémova, Podlažici, Skalici, a co jest při těch zámcích a městech lidu zbito, sám Buoh to najlěp vie* (193v). Podobně autor předvídá pomocí astronomických jevů, že nějaká nedobrá událost nastane, avšak není v jeho moci definovat ji blíže: *Léta M.CCCC.LVI. ukázal se zázrak v nebi, hvězda ocatá. A co a proti čemu se okázala, sám Pán Buoh ví a zná, neb ten zázrak nikdy se neokáže proti dobrému* (202v).

Ad (c) Beletrizace na úrovni stylu se opět projevuje několikerým způsobem. Prvním je výběr určitého typu pojmenování – výše již byly zmíněny hodnotící výrazy. Další představuje výběr stylistických prostředků, kupř. přirovnání, kdy v pozici komparáta je výraz označující negativně pojímanou skutečnost. Tento vzorec (nadsazeného přirovnání) se objevuje při popisu neslavného odjezdu papežského legáta Juana Carvajala z Prahy v roce 1448: *A potom vyjel z Prahy s velikú hanbú, ano jemu lají a naň plijí jako na psa smrdutého* (200v). Podobného příměru je užito při líčení odjezdu provinilých Poláků z Čech v roce 1459: *hnali Poláky z Čech jako psy z měst* (206r). V obou případech je při srovnání užito lexému *pes*, tedy výrazu, který byl oblíbenou staročeskou nadávkou.³⁶ Text *B* obsahuje i rčení (uvedené již výše): *A potom třetí neděli v pústě [1437], vidúci obec hradecká, že ne po švu páře* (198r). Význam rčení *ne po švu pářati* má význam „nedařit se podle očekávání, podle představ“. V tomto textu je zachyceno pro starou češtinu poprvé a neobsahují

34) K málo doloženému výrazu *cafúr* (tj. kacír, odpadlík od pravé víry) srov. Jaromír SPAL, *Cafúři a kasaličtí*, Listy filologické 96, 1973, s. 233–237.

35) Tj. využít, mít z někoho prospěch.

36) Srov. *Staročeský slovník*, s. v. *pes*; přístupný též ze stránek *Vokabuláře webového*. Dále též Milada NEDVĚDOVÁ a kol., *Slovo psohlavec ve starší české slovní zásobě*, Naše řeč 60, 1977, s. 76–82.

jej žádné slovníky staré češtiny. Z pramenů 16. století jej potvrzuje V. Flajšhans;³⁷ v češtině patrně přetrvalo ještě několik následujících století,³⁸ avšak dnes již známé není.³⁹

Dalším stylovým prostředkem je přímá řeč, která se v modelových letopisech nevyskytuje. V textu *B* ji nalzáme několikrát, například ve zprávě (zde spíše v podobě relace) o onemocnění a smrti krále Ladislava: *A nazajtrie v ponděli vyvrhle se jemu dvě hlíze. A on jich tajil pro hanbu dolejší a kázal k sobě svým lékařum. A jeden, ohledav jemu rukú, řekl: „Králi, neškodit nic.“ A druhý lékař, podržav krále za ruku, i řekl: „Králi, zle se máš.“* (203v). Jiná přímá řeč je zachycena při popisu nespokojenosti obyvatel království s rozšířením nehodnotné měny (rakouských černých peněz) v roce 1459: *„Aj, toť náš král, kterak nám dobře spuobil a zjednal, že připravil nás o naše statky, že peněz mědených dosti máme, a nemuožem sobě za ně k své potřebě nic sobě zdiati a kúpiti a zjednati!“* (206rv). V citátu jsou patrné i další beletrizační prostředky – citoslovce (*aj*), které v modelovém žánru letopisů nemívá prostor, a dále ironické vyjádření (*kterak nám dobře spuobil...*). Uvedené prostředky (dialog, citoslovce, expresivita) přibližují text až reportážnímu líčení událostí, které vtahuje čtenáře do děje.

Lze zmínit i další prvky ovlivňující výsledný styl a posouvající jej směrem ke stylu uměleckému. Je to např. figura obsahující kontrastní či protikladné pojmenování. Jednoduchou strukturou obsahující opozita je formulace zapsaná při popisu vítání nového krále Jiřího Poděbradského v Hradci Králové roku 1458: *páni konšelé, starší i všecka obec hradecká proti Jeho Milosti vyšli sú, staří i mladí, chudí i bohatí, každé řemeslo pod svú korúhvi, vesele a radostivě přijímajíce pod nebesa a jemu se poddávajíce* (205r). Příkladem kontrastních prvků může být již zmíněná zpráva o příjezdu papežského vyslance Carvajala, který byl nejprve s velkou pompou přivítán, avšak později s hanbou z Prahy odjížděl: *Téhož léta [1448] v středu na den sv. Jakuba Filipa přijel legát z Říma od papeže, a kterakú sú mu čest činili čeští páni a Čechové, toho neslychali dobře od dávného věku, aby smrteľnému člověku taká se čest dála, jako tomu legátovi, proti němuž s korúhvemi vyšli, páni vyjeli, pod nebesa jej přijali a s velikú poctivostí Te Deum laudamus zpívali. Toho léta na den sv. Ducha v klášteře u sv. Jakuba přijímal sv. božie tělo pod jednu způsobú. A potom vyjel z Prahy s velikú hanbú, ano jemu laj i naň plij jako na psa smrdutého* (200v). Podobný stylový prvek obsahuje líčení posledního rozloučení Prahy se zemřelým Ladislavem Pohrobkem v roce 1457. Představuje ho motiv dvou bran – jednou branou král s radostí přihlížejících vcházel, druhou s jejich žalem odcházel: *A potom nesli krále Ladislava na marách konšelé staroměstí pod zlatohlavem. A páni čeští a rakúští šli okolo mar. A ležal král pod zlatohlavem na marách odkrytý tváří, že jeho mohl každý opatřiti. A potom šel obecní lid mnohý, a tu byl tak veliký křik a pláč od lidí, takový, jakož někdy veliký pláč byl, když umřel Karel, císař starý. A jakož s velikú radostí a se ctí, s trubači a s hudebníky přijali sú jeho, když do Prahy přijel, a s velikým veselím jednu*

37) Srov. Václav FLAJŠHANS, *Česká přísloví II*, sl. 100–101.

38) Srov. Jaroslav ZAORÁLEK, *Lidová rčení*, Praha 1983, s. 382.

39) Srov. např. Dana BITTNEROVÁ – Franz SCHINDLER, *Česká přísloví. Soudobý stav konce 20. století*, Praha 1997.

branú, tak druhú branú provodili jeho s veľikým pláčem a s žalostí (204r). Další oblíbenou figurou je počet tří: trojí je zlý osud poražených (*jedny zbijí a druhé ztopí a třetí v šatlavách zmoří* 195v; *jedny ztepú a druhé ztopí a třetí zajmú do vězenie* 196r) či třikrát dojde k porážce (*porazili lid páně Jiříkuov potříkrát* 201r). Rovněž nemocnému králi Ladislavu lékaři marně ordinovali trojí různou léčbu: *I dali jemu lékařstvie, aby se upotil. A potom dali jemu jiné lékařstvie, aby usty vyvrátil. A potom dali jemu třetí lékařstvie, aby jeho proskočilo* (203v).

Z hlediska morfologického jsme již jako stylový prostředek zmínili v textu často užívaný historický prézens, resp. napětí vznikající při popisu události nahrazením „klidového“ préterita „dynamickým“ přítomným časem, navíc v kombinaci s přechodníkovými vazbami, které formální prezentaci výpovědi kondenzují. Historický prézens je v textu *B* nejčastěji užíván při líčení nejdramatičtějších akcí, tj. útoků a bitev: *A pak hned po Vánocích [1420], den sv. Štěpána, vytáhli Němci z Nymburka k Poděbraduo a pan Hýnek proti nim vytrhne a tu se tepú u Zbožie a tu zabijí panu Hynkovi na LXX lidí a jiní utekú* (193v); *Léta M.CCCC.XXX.III. ve čtvrtek na Božie vstoupenie pan Aleš zpráve s jinými pány vyskočili z Města Starého praského na Nové Město praské i brali z domuov, kdež co mohli, i zvonili k šturmu u Matky Boží Sněžné a puškař, napraviv haufnici na Starém Městě, i zapálí i odrazí zvonu uši a zvon doluov upadne a rozrazí se* (197r).

Původně stručné zápisy, které zachovávaly strukturu nerozvitě jednoduché věty, se postupně rozvíjejí v souvětí. Přechodem k souvětí je ve staré češtině oblíbené rozvíjení větných členů se stejnou větněčlenskou platností a podobným významem: [v roce 1444 Němci nájezdnému vojsku Koldy ze Žampachu] *kořisti jim poberú aneb odejmú* (200r); *Tého léta L. pan Zdeněk Konopický dobyl Kostelce a zbořil a rozmetal* (201r) atp. Takto souřadně připojené větné členy se postupně rozvíjejí a osamostatňují, buď do samostatných vět uvozených spojkou *a* (méně často ⁱ⁴⁰), nebo do vět tvořících souřadné spojení. Vzhledem k tomu, že interpunkce není v rukopisných textech uváděna vůbec či není uváděna spolehlivě, je interpretace syntaktických struktur diskutabilní: [1450] *A pan Jiřík s služebníky a s městy vytrhl proti nim polem a oni leželi u Rokycan a pan Jiřík přitáhl k nim, tu na se tepú z haufnic a vytepú je z vozuov. A potom spolu rokují a vezmú mezi sebou smlúvu a příměří* (201v); *Pak nazajtřie ve čtvrtek ten celý den ležal král v domu na marách. A šli sú lidé ten celý den, ohledující krále mrtvého, a byl veliký dav v lidech a pláč. Pak nazajtřie v pátek, den sv. Kateřiny, hned po kázání šli sú na procesí. A najprv řemeslníci s sviecmi. A potom žáci a mniši. A potom rector universitatis s mistry a s studenty svými. A po nich vedli deset koní přikrytých sukнем černým i s ryněři. A po nich mistr Rokycan šel v černém ornátě. A potom šli rytieři královi, všichni v černém rúše jako mniši a každý z nich nesl svíci černú v rukú. A potom nesli krále Ladislava na marách konšelé staroměstí pod zlatohlavem. A páni čeští a rakúští šli okolo mar. A ležal král pod zlatohlavem na marách odkrytý tváři, že jeho mohl každý opatřiti. A potom šel obecní lid mnohý a tu byl tak veliký křik a pláč od lidí, takový, jakož někdy veliký pláč byl, když umřel Karel, císař starý* (203v–204r). V uvedených souvětích má spojka

40) Spojka *i* se častěji užívá k připojení slovesa po předchozí přechodníkové vazbě.

a funkci slučovací; pokud syntaktickou strukturu s *a* hodnotíme jako samostatnou větu tímto výrazem uvozenou, pak převládá funkce navazovací,⁴¹ ovšem s patrnou potencí ke gradačnímu významovému rysu. Spojování lexémem *a* je třeba hodnotit jako přechodnou fázi mezi prostým juxtaponovaným řazením výpovědí a postupným vytvářením souvětých celků s propracovaným systémem spojovacích vztahů. Spojování pomocí *a* je zároveň prvkem mluveného jazyka a v psaném textu navozuje pocit aktuálnosti a napínavosti děje, které udržují čtenářovu zvědavost, a tedy pozornost.

Uvedená analýza textu *B Starých letopisů českých*, který náleží k nejstarší vrstvě východočeského okruhu této historiografické sbírky, z lingvistického pohledu potvrzuje, že se právem hovoří o postupné beletrizaci památky. Prokázali jsme, že prvky beletrizace jsou patrné i v této vrstvě a souvisejí s proměnou analistického žánru ve středověkou kroniku (a postupně v historickou prózu). Změna žánru je kromě jiného způsobena i proměnou funkce textu, kdy se k původní funkci informativní, didaktické, případně i agitační přidává funkce zábavná. Ve zkoumaném textu beletrizace spočívá v kompozičních a tematických obměnách (vkládání „nadbytečných“ detailních informací, digresivních pasáží přerůstajících v samostatné celky), v individualizaci textu způsobené autorskými komentáři či vyjádřením postojů autora a zejména ve stylizaci textu, ovlivněné prvky beletristickými (stylistické figury, výběr pojmenování, syntaktické prostředky atd.).⁴²

SUMMARY

Annals on the way to a chronicle: The beginning of the fictionalisation of an annalistic text

The Old Bohemian Annals (OBA) are usually presented as an example of a text succumbing gradually to a change of genre form (from annals to a chronicle) and a fictionalisation of the text associated with that. At the same time, the process, when elements belonging to fiction are embedded in a text with a predominantly other function that of entertainment and aesthetics (i.e. to nonfiction), is labelled as fictionalisation. With the OBA, the change of genre is besides others caused by the transformation of the function of the text, when an entertainment function was added to the original informative, didactic and possibly also agitating functions. As an example of fictionalisation of the text, the texts, which belong to the so-called second, i.e. later redaction of the OBA, are usually presented, but we find elements of fictionalisation also in texts maintaining the earliest layer of the Old Annals. What is interesting from this perspective is one of the texts of the first redaction of the East Bohemian genetic branch, text B, which is written down in the so-called Pinvička Anthology from the last quarter of the 15th century (manuscript of Library of the National Museum in Prague, sign. II F 8).

The fictionalisation in text B lies in compositional and thematic modifications, when the basic compositional design of annals, i.e. the chronological order of the brief information, the insertion

41) Srov. *Mluvnice češtiny III. Skladba*, Praha 1997, s. 662; též Jan GEBAUER, *Historická mluvnice jazyka českého IV. Skladba*, Praha 2007, s. 680.

42) Příspěvek vznikl v rámci řešení projektu GA ČR č. P405/12/G148 *Kulturní kódy a jejich proměny v husitském období*.

of a description of the interesting events or details without a greater influence on the life of the individual or society, is disturbed. These passages, inserted 'unnecessarily' and often detailed, could grow into independent wholes. An example of the inserted information could be the data about the shooting of a priest from the catapult contained in this report: *Léta M.CCCC.XXV. po Vánociach o masopustě dobývali [the Taborites] Zachrašťan, Chlumce, Hořiněvsi, Holohlav (kněze Sovu z praku vrhli), Litomyšle, Rychmberku, Lamšperku, Slaného.* (B195r). The writer presented this information although it disturbed the sentence structure with a multiple sentential component. The information on Sova cannot be important from a historical perspective, but it is stunning and provides space for the evaluation of the warriors who utilised this method of exemplary punishment.

The composition is further influenced by an individualisation of the text caused by authorial commentaries with expressions of an evaluation of the described events. The assessment by naming, moreover in a pleonastic construction, is applied for example to person calling himself the sovereign, the so-called Stadice king: *Léta M.CCC.XLV. po Velice noci některaký trlek [i.e. lunatic, dunce] bláznivý seděl u Stadice pode křem Přemyslovým. A pravě, že „mám býti králem českým“, i jeli sú k němu panoše, rytieři a obecní lidé, divíce se, co by to bylo.* (B200r).

The style of the text also distinctly changes, primarily then the selection of style-forming means, i.e. particularly the selection of naming, the type of sentential expression, syntactic means, stylistic figures etc. As an example of the distinctive style-forming means of fiction itself, we present direct speech, which contains i.a. a report on the illness of King Ladislaus the Posthumous: *A nazajtřie v pondělí vyvrhle se jemu [king] dvě hlíze a on jich tajil pro hanbu dolejší a kázal k sobě svým lékařuom. A jeden, ohledav jemu rukú, řekl: „Králi, neškodit nic.“ A druhý lékař, podržav krále za ruku, i řekl: „Králi, zle se máš.“* (B203v).

A linguistic analysis of text B of the Old Bohemian Annals clearly confirms that the gradual fictionalisation of this monument is justifiably discussed.